

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1952

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

25e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: BAANSTRAAT 21 A, UTRECHT

UTRECHTSCHЕ KLUIZENARESSEN

Voor zoover tot nu toe bekend is geworden, hebben in de late middeleeuwen drie kluzenaresen in Utrechtsche kerken geleefd. Alle drie hebben ze haar leven in parochiekerken gesleten, waar zeer waarschijnlijk als regel de kluzen in en aan den zuidmuur van het gebouw waren ingericht. Door een binnenvenster konden zij de gewijde handelingen op het koor volgen en door een naar buiten uitziend venster aan de warmste kant der kerk van licht en lucht genieten. Zoo althans waren de kluzen in de Buur- en in de Jacobiekerk aangelegd, en zoo zal ook wel die in de Geertekerk aangebracht zijn geweest.

De eerste, die genoemd wordt, was zuster Agnes, die omstreeks het jaar 1400 in een cel der Geertekerk verbleef, de tweede Alyt Ponciaens, die vóór 1492 in de Jacobiekerk woonde, en de derde zuster Bertken, die van 1457 tot 1514 in de Buurkerk was ingesloten.

Van Agnes weten we slechts uit een ongedateerd schrijven van Frederik van Blankenheim, die van 1393 tot 1423 bisschop van Utrecht was, dat haar „onder de huidige omstandigheden”, misschien dus wegens ziekte, „toestemming werd verleend, een deur in haar cel aan te laten brengen, door welke alleen personen van vrouwelijke kunne mochten binnengaan, om haar te dienen en bedienen”.¹⁾ Waar zich haar kluis in de Geertekerk bevond, blijkt niet uit eenige aantekening.

Elders is de veronderstelling gemaakt, dat de lotgevallen der trouwe Agnes uit den tijd der kruistochten, waarvan in de legende van het wonderbare vlas sprake is, allengs verbonden werden aan het leven van de latere kluzenares der Geertekerk. Verscheidene namen der in de legende genoemde personen en plaatsen zijn in de naaste omgeving van die kerk terug te vinden. En in het tijdsverloop tusschen de kruistochten en het episcopaat van Frederik van Blankenheim, minstens een eeuw, kan onder den invloed

van andere, toen gangbare overleveringen van gelijksoortigen aard, door vervloeiing der vervaagde herinneringen, van lieverlede een bovennatuurlijk verhaal gegroeid zijn, dat in den tijdgeest paste en de volksziel bevredigde. ²⁾

De herinnering aan Alyt Ponciaens, aan wier naam dr. Van Riemsdijk zonder nadere verklaring „Van der Bruggen” met een vraagteken en tusschen haakjes toevoegde, is slechts door een oorkonde van 1492 bewaard gebleven. Blijkens die acte machtigden de kerkmeesters der St. Jacobskerk den priester Dirk Jan Dirkszn, uit het kerspel van St. Jacob geboortig, om „tot eener ewiger memorie” van zijne ouders en hunne kinderen „te moegen doen timmeren ende maken een capelle aen die zuytzyde der kercken voors, naest dat cruyswerck”. Gelijktijdig vonden de kerkmeesters goed „dat huysgen in die pyleerne, oostwaert an die capell, daer joffr. Alyt Ponciaens enen langen tyt van jaeren in heeft geseten, zellen moeghen timmeren, vertimmeren ende gebruiken tot hoeren wille.”

De cel van zuster Alyt, volgens Van Riemsdijk's plattegrond nauwelijks 1 bij 2 meter groot, werd toen als gervekamer (sacristie) van Dirk's kapel, de nog bestaande St. Andrienskapel, ingericht en daarmede verbonden. ³⁾

Van Agnes en Alyt is dus weinig meer dan hare namen bekend geworden. Anders daarentegen is het zuster Bertken vergaan, doordat geschriften van haar hand bewaard bleven en deze geestelijke nalatenschap, weldra door den druk gemeen gemaakt, ook tot latere geslachten bleef spreken. Bertha Jacobsdr., volgens sommigen een zuster van Joost Borre, den suffragaan van bisschop David van Bourgondië, leefde 57 jaren aan het koor der Buurkerk, stierf daar den 25sten Juni 1514 op 87-jarigen leeftijd en werd onder haar kluis, die aan de zuidkant der tweede travee van het oorspronkelijke koor aangebracht was, begraven. Kort na haar dood is die kluis wegens uitbreiding van het koor reeds verwijderd en is de door haar ingenomen ruimte in de toen daar opgetrokken heilige kruiskapel opgenomen. Koor en nevenbouwsels zijn in 1586 gesloopt, om een rechte en breede verbindingsweg tusschen Onder de lakensnijders en de Lijnmarkt, sindsdien de Choorstraat, aan te kunnen leggen. Of het graf, dat zodoende in de straat ter hoogte van de deuren der tegenwoordige perceelen 25/27 was komen te liggen, ⁴⁾ toen geruimd is, staat nergens vermeld en lijkt in dien woeligen tijd niet aannemelijk. De veronderstelling, in de heiligenlevens der Bollandisten ⁵⁾ geopperd, dat het graf door de Calvinisten geschonden zou zijn, is ook moeilijk te aanvaarden, omdat de beeldenstormers van 25 Augustus 1566 zich slechts aan vernieling der heiligenbeelden vergrepen hebben. ⁶⁾ Zeer waarschijnlijk is het origineel van den Latijnschen brief met de vermelding harer lotgevallen, van de zegels van een

drietal hooge Utrechtsche geestelijken voorzien en in een glas besloten, in de kist en deze in het graf achtergebleven. Dat gemis is echter door het bewaard blijven van een afschrift en van een Nederlandsche vertaling door een tijdgenoot vergoed. Aan den inhoud van dien brief vooral heeft dr. Johanna Snellen de gegevens voor de inleiding harer uitgave ⁷⁾ van Bertkens geestelijke nalatenschap ontleend. Dr. Snellen herdrukte de beide geschriftjes en volgde daarbij den tekst van de haar toen oudst-bekende bij Jan Seversz. te Leiden verschenen uitgaven, de eerste zonder jaartal, de tweede in 1518 uitgekomen.

Reeds een jaar na de verschijning van juffrouw Snellens studie signaleerde dr. Marie E. Kronenberg een oudere uitgave van het proza-bundeltje „van dye passie ons liefs heeren ihesu cristi tracterende”, die naar hare meening „stellig de editio princeps is en heel waarschijnlijk op 1516 moet gedateerd worden”. ⁸⁾

Vijf jaar later kwamen dr. Kronenberg opnieuw een onbekende uitgave van dat boekje en ook van het andere „Suster Bertkens-boeck.....”, een bundeltje proza en poëzie, in handen. Ze zijn van jonger datum en omstreeks 1520 bij Willem Vorsterman te Antwerpen van de pers gekomen. Aan vermelding dezer uitgaven verbond mejuffrouw Kronenberg de opmerking, dat het eenigszins verwonderlijk mocht heeten, dat Bertkens boekjes niet het eerst in haar eigen stad, Utrecht, gedrukt zijn geworden. Daar was reeds sinds Januari 1514 Jan Huysinck Beerntss. als drukker werkzaam. ⁹⁾ Bijna twintig jaar later bevestigden nieuwe vondsten den goeden grond van dit vermoeden. In December 1949 kwamen drie Utrechtsche, door Jan Berntsz. uitgevoerde drukken voor den dag: „Suster Bertkens boeck” gedateerd 23 Juni 1516, en twee verschillende drukken, een compleet en een defect exemplaar, van „Een boecxken van die passie.....”, zonder jaren van uitgave, doch zeer waarschijnlijk ook van 1516.

„Wanneer ik tot slot alles samenvat”, eindigde dr. Kronenberg, „is er voor mij geen twijfel, of de edities van Berntsz. zijn de oorspronkelijke.....”, en „weer valt het te betreuren, dat de herdruk, door Snellen bezorgd, hoe verdienstelijk op zichzelf, te vroeg is verschenen en de oorspronkelijke tekst niet weergeeft.” ⁰¹⁾

Snellen's bewerking en toelichting is intusschen uitverkocht en voor een herdruk zal nog wel belangstelling blijken te bestaan, evenals voor de eerste uitgaven het geval geweest moet zijn. De nadrukken uit Leiden en Antwerpen getuigen immers van den roep, die van Bertkens voorbeeld uitging, van de algemeene bewondering, die de geloovige maagd genoot, en die ook nog bij velen in dezen tijd waardeering geniet. De tekst en zijne interpretatie zullen in dien herdruk wel weinig verandering ondergaan, maar de verwerking der bijzondere studies op juffrouws Snellen's eerste uitgave gevolgd, zal ongetwijfeld van verduidelijkenden invloed op het inleidende voorwerk zijn.

Ter verdere oriëntering worden deze studies aan het slot van dit overzicht genoemd.

- A. Helman, Zuster Bertken (Opgang V—1925, blz. 1053—1058).
D. Th. Enklaar, Zuster Bertken en de Noord-Nederlandsche renaissance. (Groot-Nederland XXIV—1926, 1, blz. 87—93).
Joh. W. A. Naber, Van vrouwenleven in prae-reformatie-tijd. (Stemmen des tijds XVI—1927, 1, blz. 532—536).
Joh. Snellen, Iets over „suster Bertken, die 57 jaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in dye Buerkercke”. (Jaarboekje van „Oud-Utrecht” 1927, blz. 88—101).
De zelfde, Iets over zuster Bertkens persoonlijkheid als mystica en schrijfster (De Stem X—1930, 1, blz. 307—324; verkort tevoren verschenen in Handelingen van het elfde Nederlandsche philologen-congres 1925, blz. 35—37).
P. N. Dezaire, Suster Bertken. Een mystieke dichteres. (De nieuwe Taalgids XXXVI—1942, blz. 208—217).
M. Smits van Waesberghe, Het mystieke dicht- en prozawerk van suster Bertken. (Roeping XXII—1944, blz. 20—32, 60—74).

E.

---

1) G. Brom, Akten uit de kanselarij onzer middeleeuwsche bisschoppen betreffende het geestelijk bestuur. In: Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXIV—1897, blz. 407.

2) G. A. Evers, Kruisvaart en bruidstrouw. De (Utrechtsche?) overlevering van „het wonderbare vlas”. In: Historia XII—1947, blz. 131—133.

3) Th. H. F. van Riemsdijk, Geschiedenis van de kerspelkerk van St. Jacob te Utrecht. Leiden, 1882, 2°. Blz. 7—8 en 301 en 302.

4) Th. Haakma Wagenaar, De bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht. Utrecht, 1936, 4°. Blz. 249—251; plattegr. op blz. 241 en 280.

5) De venerabili Berta, reclusa Ultrajecti. Notitia ex necrologio, juxta corpus servato. In: Acta sanctorum Junii. T. V. Antwerpen, 1709. 2°. Blz. 151—154.

6) A. van Hulzen, Utrecht in 1566 en 1567 (Proefschrift Utrecht). Groningen, 1939, 8°. Blz. 38—40.

7) Een boecxken gemaket van suster Bertken die LVII iaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in dye Buerkercke. Naar den Leidschen druk van Jan Seversen, opnieuw uitgegeven met aantekeningen en een inleiding door Joha. Snellen. Utrecht, 1924 (VI, XXVIII en 80 bzn. met pltn. en facs.) 8°.

8) M. E. Kronenberg, De eerste uitgave van het boecxken gemaket van suster Bertken (1516). Met facs. In: Het Boek XIV—1925, blz. 209—215.

9) Dezelfde, Een onbekende Antwerpsche uitgave van suster Bertken's werken. Met facs. Alsvoren XIX—1930, blz. 289—300.

10) Dezelfde, Onbekende Utrechtse uitgaven van suster Bertken's boekjes. Met facs. Alsvoren XXX—1950, blz. 271—294.

DE VOORGESCHIEDENIS VAN VREDENBURG.

Toen de stadhouder van den keizer, de heer van Borgnival, en Mr. Joest Zasbout, beiden raden van den keizer, op 9 April 1529 ten stadhuize verschenen en daar een „credentiebrief” overgaven, die het besluit van den keizer inhield, om „een stercte bynnen Utrecht te maken umme Sunt Janshuys bij Sunte Katrijnenpoert”, was dit ten opzichte van de plaats wel een verrassing, echter niet ten opzichte van de „stercte”.

De jaren 1525 tot eind 1528 zijn wel erg rumoerige jaren in de geschiedenis van de stad geweest. De op 1 Februari 1525 gekozen regeering der stad werd in April reeds verjaagd en vervangen door een andere. De elect (gekozen bisschop) moest toen van Wijk bij Duurstede naar Utrecht komen, „omme alle rust ende vrede des opruers halven te maken” en „etlicke punten den gemenen gilden versegelen” d.i. zijn zegel hechten aan den brief, waarin de verlangens der gilden vervat waren. En een maand later, op Hemelvaartsdag, 25 Mei, werd de elect gedwongen de processie, die op dien dag werd gehouden, te verlaten en zich te begeven naar het Janskerkhof, waar de gilden vergaderd waren, om daar weer zijn zegel te hechten aan een brief, waarvan de inhoud strekte „tot afbroick van ons kercken ende gemenen landsprivilegiën”, zooals hij later verklaarde.

Baat bracht dit alles niet. De partijschappen in de stad namen integendeel in kracht toe. Zoo werd het in April opgetreden stedelijk bestuur op zijn beurt in Augustus aan kant gezet en vervangen... „Omme desse stadt van Utrecht, geestlicke ende weerlicke, edele ende onedele, in rust ende vrede, oeck uut ewich verderff te holden” bezegelde de elect toen een door de oudermannen der gilden onderteekend „compromis”. Dat was op 28 Augustus.

De stedelijke regeering bleef nu wel aan het bewind tot 1 Februari 1526, de gewone tijd van aftreden en het verkiezen van een nieuwe. Maar de rust was verre te zoeken. Want niettegenstaande het compromis hadden „noch menigeley oproer ende commotien” in de stad plaats. Weder werd een compromis opgesteld en vervolgens door de drie staten: geestelijkheid, ridderschap en stad onderteekend en door de gilden aanvaard. Geen „vergaderinge” mocht meer gemaakt worden, „opt verbueren lijffs ende guets ende als vredebreckers gestraeft te werden” door en van hen, die zich aan dit compromis niet zouden storen. Dat gebeurde op 9 November 1526. Na de onderteekening van dit tweede compromis gevoelde de elect zich „van lijffs noet geoirsaiet te vertrecken”. Zijn gezondheid liet al wel te wenschen over, maar het ligt voor de hand aan te nemen, dat hij zijn leven in de stad niet meer veilig achtte. Hij stelde twee personen als zijn plaatsverangers aan. Maar niettegenstaande ook deze overeenkomst werden „alle guede luyden meer ende meer

dorch oproeren beswaert". Het liep zóó erg, dat de twee stadhouders van den elect op 8 December genoodzaakt waren om zich „met alle guede luyden" tot bescherming van lijf en goed zich gewapender hand te verdedigen tegen leden der gilden „ende anderen wederwilligen, op dien dach tsavonts vergadert wesende, daer godt betert voele dooden ende gewonden over gebleven zijn."

De elect was, zoo verklaarde hij op 20 Februari 1527, van mening, dat geen verbintenis of belofte — ook al zou die „in segele ende brieve geschien" — voortaan gehouden zou worden. Daarom had hij in overleg met de staten besloten, „datmen een stercte bynnen dese sijn furstelijcke genaden stadt doen maken soude", echter met geen ander oogmerck dan om alle goede lieden, geestelijken zoowel als wereldlijken, maar bovenal den raad der stad in vrede te doen leven en daarentegen alle tegenstanders en opstandigen zonder aanzien des persoons te kunnen straffen.

Dit plan om een „vestenisse ofte stercte" te bouwen was al rijpelijk overlegd. Want de drie staten („onse vijff goidshuysen, gemeenen ritterscap, raidt out ende nye") hadden daarin al bewilligd en gecomitteerden aangewezen om te „concipieeren die selve vestenisse te begrijpen, te onderhouden ende die penningen daer toe the vynden".

De dubbele raad der stad, d.w.z. de raad die pas afgetreden was en de op 1 Februari gekozen nieuwe, zond op 14 Februari een vier-tiental afgevaardigden naar de statenvergadering („te capittel"), om na overleg gezamenlijk een besluit betreffende den bouw van een kasteel te nemen, indien, zoo vindt men op dien datum genotuleerd, men geen „ander beter wege bijden staten vynden kan."

Er schijnen daarna echter tegenkrachten in het werk gesteld te zijn. Of zouden verschillende leden der staten door de vrees bekropen zijn, dat het wapen, dat zij zouden smeden, wel eens tegen hen zelfgekeerd zou kunnen worden? In elk geval, de staten waren tot andere gedachten gekomen, en hadden den elect „etlicke articulen" voorgesteld, welke hij naar eigen inzien mocht wijzigen, schrappen en aanvullen, en daarbij de stellige belofte gegeven, dat, indien de gilden zouden weigeren die artikelen te aanvaarden en na te komen, zij zich dan aan de zijde van den elect zouden scharen en „lijff, goet ende bloet bij ons (den elect) opsetten zullen, om ons tot onser yerster raminge ende vestenisse bynnen onser stadt te helpen brengen".

Op 18 Februari hechte de dubbele raad zijn goedkeuring aan de in die vergadering gelezen voorwaarden („punten ende articulen"), die onder toestemming van den elect ontworpen „zijn, om die stercte, die voorgenomen wert, inder besten manieren te moegen ontgaen". Blijkbaar is hier nog sprake van het ontwerp, dat den elect zou aangeboden worden. Want den volgenden dag besloten de beide raden, „datse bliven willen bij alle alsulke punten ende

articulen als onse genedige heere van Utrecht *ter verclaringe vanden punten (die) bijden raide beraemt waeren*, doen maken hebben, ende den raide out ende nije *op huyden* doen hoeren hebben", zulks om den bouw van een kasteel, „die zijn genaden begeert hadden, te voorkomen.

Zoo kwam dan de overeenkomst van 20 Februari, boven genoemd tot stand. Den inhoud hier ook maar summier weer te geven, zou te veel plaats vergen. Bovendien zou dat buiten het voorgenomen bestek liggen. Slechts zij medegedeeld, dat het weversgild en molenaarsgild beiden werden opgeheven. Voorts moesten de op 24 April en 25 Mei 1525 bezegelde brieven worden teruggeven, en de gilden werden er aan herinnerd, dat de elect tot het bezegelen daarvan „gedrongen” was, „twelck die een den anderen *gelijke* nyet en behoert te doen, hoeveel te meer dan onse *ondersaten* (ons) als hoeren *lantfursten*”, zoo verweet de elect hun ¹⁾.

De rust was hiermede natuurlijk niet voor goed hersteld. Drie maanden later ging er weer een gerucht van een beraamden aanslag op de stad, die tijdig ontdekt schijnt te zijn. Maar van een kasteel was er voorlopig geen sprake. Want op een der eerste dagen van Augustus werd de stad van wege den hertog van Gelder bezet. Zij kwamen met de beste bedoelingen. Op 6 Augustus verscheen de „lantrentmeyster” van den vorst met de zijnen in de vergadering van den dubbelen raad en verklaarden, dat zij op verlangen van de vrienden en met toestemming van den vorst gekomen waren „omme zijn vrunde te bescremen voir alle onwil ende verval, die der stadt ende hoeren vrunden geboeren soude moegen” en om de rust en de vrede in de stad te verzekeren. (Was het niet zoo ongeveer dezelfde belevenis van de burgers tóén, als van ons in de Meidagen van 1940?)

Gedurende elf maanden oefenden de beschermers een steeds toenemenden druk op de Utrechtsche burgers uit en brachten stad en land nabij een financieelen ondergang.

Den 1en Juli 1528 bracht een omkeer. De stad werd bij verrassing genomen door troepen van den bisschop. Reeds eenige maanden tevoren had deze zich verbonden het wereldlijk gezag over het Sticht aan den keizer over te dragen. Die overdracht volgde op 21 October en had plaats in het groote kapittelhuis. Aan de burgers werd bij klokluiding bekend gemaakt, dat zij zich des middags naar de Neude moesten begeven, en daar den eed aan den keizer moesten doen. Na de plechtigheid werd als „teyken van blijscappen ende vroechden gout ende silver mit hantfollen teffens onder tgemeen

¹⁾ Voor wie zich nader op de hoogte wil stellen van de toenmalige gebeurtenissen zij hier, behalve naar het raads dagelijks boek en het buurspraakboek van dien tijd, verwezen naar de stukken, beschreven onder 172 van de 1e afdeling van den catalogus van het stadsarchief, en onder nr. 39 van het archief der Staten van Utrecht.

volck gestroeyt ende geworpen". En des avonds werd „groete triumphe inde geheel stadt mit vueren, lichten ende andersins bedreven". Bovendien beval de keizer, dat ieder dezen dag „voertaen cessere van alle hantwerck".

Die blijdschap en vreugde zullen wel van korten duur geweest zijn... Nog geen vier weken later, 13 November werden Aelbert van Leeuwen en Geerloff die Wit toegevoegd aan Willem van Oestrum en Peter Ruysch (die dus al reeds eerder daarvoor aangewezen waren), om de „erven bij Bollertstoern, om *die stercte van 's keyzers wegen* dair te maken", in oogenschouw te nemen. En omtrent Sunte Ceciliendach (22 November) beijverden zich de drie stads gezwoorenen met den landmeter en den zoon van den stadssecretaris om de erven achter St. Jacob, „dairmen die Key. Ma^t. een stercte ordeneren soude", op te meten, terwijl weer twee dagen later (24 November) een drietal afgevaardigden gezonden werd naar Culenborch, om daar met den graaf van Hoogstraten en gecommitteerden van den keizer te overleggen omtrent de erven „dairmen die sterckte achter Sint Jacops maken soude".

De Bollaetstoren stond aan den stadsmuur ongeveer ter plaatse, waar de brug over den singel aan het Paardenveld ligt. Het was dus de bedoeling om het kasteel te bouwen op het tegenwoordige Paardenveld en eenige daaraan grenzende particuliere erven daarbij aan te trekken.

Voor de niet-ingewijden moet het dus wel een verrassing geweest zijn, toen op 9 April 1529 het in den aanvang genoemde besluit van den keizer bekend gemaakt werd, om het kasteel niet dáár, maar op het open terrein ten zuiden van het hospitaal van St. Jan, het Catharijne-gasthuis genoemd, te doen bouwen en de gebouwen van genoemd gasthuis daarin op te nemen.

En tegen dit besluit baatten geen aanbiedingen van „etlike punten" of „articulen": men had zich slechts te onderwerpen.

K.

EXCURSIE NAAR RHENEN.

De vereniging zal op 14 Juni een excursie houden naar Rhenen. De leden wordt verzocht deze datum vrij te houden. Nadere aankondigingen volgen.

